

Halmi Annamária

Részek és egészek: gondolatok Tandori Dezső *Egyetlen* című kötetéhez

„Egyetlen valamiből jön sok minden”¹ /
„ami marad, az – egyetlen legyen”²

Nem túlzás azt állítani, hogy az *Egyetlen*³ megjelenése nemcsak kuriózum és különlegesség, hanem irodalomtörténeti szenzáció is. Ismert tény, hogy Tandori Dezső szándékai szerint a líratörténeti jelentőségű *Töredék Hamletnek* (a továbbiakban: *Töredék*) nem a ma ismert és kanonizált formájában látott volna napvilágot. Az 1968-as megjelenést négy évvel korábban, 1964-ben megelőzte egy igazgatói elutasítás a Magvető Kiadó részéről; a kötet végül a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában került az olvasóközönség elé, és lett Tandori bemutatkozása, pályaindító kötete. Immáron a kezünkbe vehetjük a kötet originális változatát, amely mindamellett, hogy megmutatja a pályakezdő Tandori *valódi*, teljes mértékben az alkotói szándék által szűrt és irányított hangját és kötetkompozícióját, egy fontos barátságra, baráti gesztusra is rávilágít. A 2025 júniusában, az Okapi Press kiadásában megjelent kötet őse, eredetije egy Márffy Albin képzőművésznek 1965-ben ajándékozott notesz. E gesztus mögött egy hosszú és mély, sok évtizedes barátság húzódik; a megjelenés a könyv mai tulajdonosa, Pándi Balázs munkásságának és erőfeszítéseinek köszönhető, aki mára maga is közeli kapcsolatot ápol Tandori egykori barátjával.

A kötet eredete tehát a Magvető 1964-es elutasítására vezethető vissza. Az elmarasztalás konkrét okaira csak az indokolást tartalmazó levélből és az akkori irodalompolitikai kontextusból következtethetünk.

- 1 „Egyetlen valamiből jön sok minden – épp ezért lett volna az első kötetem címe ez. Nem darabra egyetlen tehát, hanem: »Egyetlen... mi is?»” BEDECS László, *Lendületre hajlamos lélek*. Tandori Dezső = Uő., *Mi volt a kérdés? Beszélgetések kortárs magyar költőkkel*, Kijárat, Budapest, 2010, 101.
- 2 TANDORI Dezső, *The heart of the matter* = Uő., *Töredék Hamletnek*, Szépirodalmi, Budapest, 1968, 49.
- 3 TANDORI Dezső, *Egyetlen*, Okapi Press, Budapest, 2025.

A fiatal, fellépő költőknek kijáró érdeklődéssel és megértéssel olvastuk verseit. Egy részük eddig sem volt ismeretlen előttünk, hiszen jelentkezését már a folyóiratok hasábjain figyelemmel kísértük. Sajnos, kéziratának kiadására mégsem gondolhatunk. Versei között több a hatástalan, mesterkéltné, kezdetleges darab, mint a kész mű. Másrészt úgy érezzük, hogy szemléletéből adódóan nincs teljes kapcsolata a valósághoz. Konkrét mondanivalóiból is csak árnyképek születnek: tájélményei kopárak, színtelenek. Azáltal, hogy csupa égett rétek, kóros utcák veszik körül, s még zálogcédulái is feketék, és a gazdagabb, egyénibb kép helyett a holdhasonlathoz a bádogdobozt használja, még nem modern költő. A valódi, értelmi költészethez átfogóbb, mélyebb gondolatiaságot, korszerűbb fantáziát, képeket keres a ma költészetében az olvasó. Legközelebb természetesen ismét szívesen foglalkozunk újabb verseivel. Kéziratát mellékelten visszaküldjük.⁴

Pándi (a kötet feltárójaként), valamint Simon Márton (a kötet kiadójaként) több ízben is arra utalnak,⁵ hogy a sikertelen bemutatkozási kísérlet mögött a kultúrpolitika vallásossággal szembeni ellenérzése és idegenkedése, Tandorinak a buddhizmus és a zen iránti érdeklődése állhat a háttérben (utóbbi szövegszinten a koanokban és koanszerű versekben mutatkozik meg a kötetben, amelyekből már ebben a változatban is szerepel jó néhány, igaz, kevesebb, mint az 1968-as *Töredék*-ben). Tandori arra is rámutat visszaemlékezéseiben, hogy tulajdon-

- 4 Az elutasító levelet a Telex hozta nyilvánosságra az *Egyetlen* megjelenéséről szóló cikkében, amelyet szintén Pándi Balázs tárt fel. Az írás beágyazva tartalmaz egy hangfelvételt, amelyen Tandori maga olvassa fel Kardos György igazgató indoklását. SARKADI Zsolt, *Halála után hat évvel megjelenik Tandori Dezső valóban első verseskötete*, Telex.hu 2025. május 30., <https://telex.hu/komplex/2025/05/30/tandori-dezso-egyetlen-verseskotet-irodalom-toredek-hamletnek> (utolsó hozzáférés: 2025. október 29.)
- 5 A kötet publikálásának előzményeiről és körülményeiről Pándi és Simon több internetes rádióadásban részletesen beszámolt. A megjelenések időrendi sorrendjében: *Az év irodalmi szenzációja. Valuska László beszélgetése Pándi Balázzsal és Simon Mártonnal*, Könyves Magazin 2025. június 29., https://konyvesmagazin.hu/podcast/tandori-dezso_pandi_balazs_okapi_press_simon_marton_vers_egyetlen.html; *„Igazságot szolgáltatottunk Tandorinak”*. Péczeli Dóra beszélgetése Pándi Balázzsal és Németh Gáborral, Dalszerző Podcast 2025. július 2., <https://dalszerzo.hu/podcastok/igazsagot-szolgáltattunk-tandorinak/>; *Tandori mondatai olyanok, mintha madártollak szállingóznának a levegőből. Ott Anna és Horváth Bence beszélgetése Pándi Balázzsal és Simon Mártonnal*, 444 Podcast 2025. július 3., <https://jo.444.hu/2025/07/03/tandori-mondatai-olyanok-mintha-madartollak-szallingoznanak-a-levegobol>

képpen a *Töredék* megjelenése után is a tiltottak közé tartozott, tehát mind a publikálás, mind a kötet utóélete nehézségekkel járt számára⁶ (nem is beszélve az *Egy talált tárgy megtisztítása* körüli polémiákról, hányattatásokról⁷). Tandori persze már az *Egyetlen* lejegyzése idején sem volt ismeretlen irodalmi berkekben, sőt – az egyik legkorábbi kritikai reflexióban korai verseiről Bori Imre tesz olyan megállapításokat,⁸ amelyek részben egybehangzanak a recepció ma is érvényes főbb irányjaival a pályakezds tekintetében.

A Magvető elutasítása után tehát végül évekkel később a Szép-irodalminál jelenhetett meg a kötet, a többi pedig irodalomtörténet: írásom tárgya e két állomás közötti köztes pont – az elutasítás utáni, de még a végleges megjelenés előtti állapot.

A fakszimile kiadás az eredeti, Márffyknak ajándékozott notesz pontos mása. A kötet fizikai megjelenése több szempontból is nagy jelentőségű. A könyvről első találkozásra, ránézésre megállapítható, hogy kész, tudatos kötetterv: a láthatóan gondos lejegyzés, tiszta és könnyen olvasható kézírás mellett a tudatosságról árulkodik az oldal-számozás, a két ciklusra osztott szövegfolym, illetve a betűrendes tartalomjegyzék. Ugyanakkor a könyvtárgy meglehetősen intimnek mondható, amely intimitásérzetet részint a mögötte húzóó szoros emberi kapcsolat életrajzi ténye teremt meg. Másfelől a hasonmás-kiadás kézzel írottága is szavatolja: a kézírás mint jelenség természetéből adódóan intim, hiszen minden ember sajátja. Tandori saját

6 „A kedves jó Tábor Ádám nagy szava, hogy ez a könyvmegjelenés szerep abban az időben az ellenzék szemében is sokat számított. Nekem három év egészséges eltiltást hozott, de aztán a »sárga könyv« már besorolható botrány volt.” BEDECS, I. m., 97. *A sárga könyv* elnevezés természetesen az 1973-as *Egy talált tárgy megtisztítására*, Tandori második kötetére utal.

7 Erről bővebben lásd például DOMOKOS Máttyás, *Tandori Dezső*. A. Rimbaud a sivatagban forgat = UÓ., *Leletmentés. Könyvek sorsa a „nemlétező” cenzúra korában, 1948–1989*, Osiris, Budapest, 1996, 197–208.

8 „Sajátos töredékek ezek a Tandori-versek, mert az egésznek a képzetét revelálják, és nem tollban marad gondolatoknak az emlékei, melyek nem a megakadáson, a ki nem teljesedésen inszisztálnak, mint a költők életművében rendszerint fellelhető versforgácsok, s nem is pusztán vázlatértékűek: Tandori bennük következetesen végigjárt egy lehetőséget, amelynek költészetében felfedezte jelenlétét, s annak kellett kiderülnie, hogy ez az epigrammatikus formákban megszólaló gondolatosság az elnulás határáig is elviheti, és a szólás a maga ellentétébe csaphat át[.]” BORI Imre, *A legújabb magyar líráról*, *Híd* 1967/11., 1373. Bori ugyanakkor már ebben a korai dolgozatban felhívja a figyelmet az *egyetlen* képzetének fontosságára: [Tandori] „az »egyentlen« keresi, ahogy a vers angol címe is mondja, a »dolgok lényegét« [.]” (Uo., 1372.) Az „angol című vers” utalás a jelen tanulmány mottójában is idézett *The heart of the matter* című Tandori-verset jelöli.

kezűleg jegyezte le a kötetkompozíció elemeit, a kézírás jellege és természeteltér, sőt szemben áll a nyomtatásban megjelent, sokszorosított példányokkal. Ez az ellentét egyfajta feszültséget teremt, amely egyúttal egy izgalmas kettősség is. Ez a kis könyv *egyetlen* (legalábbis a szóban forgó kiadás megszületéséig mindenképpen az volt), hiszen az alkotó egyszeri darabnak, baráti ajándéknak szánta (bár megtervezett és kész kötetként, de nem tudván, hogy valaha a nyilvánosság elé kerül), a megjelenést követően azonban az *Egyetlenből* számos újabb és újabb darab keletkezett.

A nyomtatás sokszorosított, univerzális, egyen-jellegével itt nem csupán a kézírás egyénisége áll szemben, hanem az abból adódó egyediségek, esetlegességek. Célozván itt a (rendkívüli gondos lejegyzés ellenére is megejtett) javításokra, átírásokra, át- és aláhúzásokra. A kézírás mindig kölcsönöz az olvasottaknak egyfajta autenticitást, feltételezve a kézzel írottak mögött álló hús-vér embert, aki saját kezével jegyezte le azokat. Jellegéből adódóan autonóm megnyilatkozás, különösen a nyomtatott szöveg és a nyomtatott könyvek intézményes, autoritatív természetével szembeállítva. Ez az oppozíció esetünkben különösen hangsúlyos, hiszen a könyv megszületésének kontextusa, indoka a kiadói elutasítás mozzanata. Az eredeti kötetkompozíció kézzel írott változata a visszautasítás mintegy visszavétele, ellengesztusa: a szerző *saját kezébe* veszi a kötet sorsát, és lejegyzésével, a Márffy-nak ajándékozással hozza létre, jelenti meg azt. Egy újabb intézményesülési mozzanat e faksimile kiadás létrejötté, amellyel az eredeti könyvterv a nagyközönség számára is hozzáférhetővé válik, és immáron párhuzamosan létezhet az 1968-ban megjelent kötettel. Mindemellett a kézírásos jelleg által szerző és olvasó között is bensőségebb kapcsolat létesül így az olvasásban: a saját, egyedi írás mellett egyéb nyomokat és esetlegességeket is tartogat a kötet képe a befogadó számára. A kézírás hasonló a szerző hangjához: identifikálja őt, másrészt individualitásának, önazonosságának a nyoma is. A nyomtatott betűk, nyomdai kiadás mögül ez az identifikációs mozzanat, hogy valóban maga Tandori szólal meg (ír) a kötet oldalain, elvész.

Hogy láthassuk, mennyire gondos és pontos a szövegek lejegyzése, érdemes összehasonlítani a kötet képét Tandori máshol olvasható kézírásával. Az itt látható első, bal oldali példa az *Egyetlenben* szereplő

Egymás⁹ című vers, a második, jobb oldali pedig a 2008-ban megjelent, Pilinszky költészetének szentelt jubileumi rajzverskötet, *A semmi napja mielőtt...*¹⁰ anyagából származik (a Pilinszkynek dedikált vers, a P. J. névtáblájára szintén szerepel mind az *Egyetlenben*, mind pedig a *Töredékben*).

30

EGYMÁS

Megkondítod magad, mint egy teret,
 melyben eltávolodhatom.
 Láthatatlanul hagyom,
 hogy körülvegy, és az legyek, ahol
 vagyok. Hátul megyek, csak az körül
 élem, amit már elhagyok.

Dr. P.J. névtáblájára
 "Elvételtem üldözőt:
elém és felébredt"
 1960-as évek

1960.

Tagadhatatlan, hogy a kézírásos jelleg Tandori egész pályáján végigvonul, és szoros összefüggésben áll rajzaival, versrajzaival, az általa gondolatrajzoknak nevezett alkotásokkal is. A felsorolt példákhoz viszonyítva lényeges különbség azonban, hogy azokban letisztázott, javítás nélküli változatok olvashatók és láthatók. Az *Egyetlen* lapjain számtalan apróbb átírás, kiemelés, korrekció látható, ezek az elemek és gesztusok pedig tovább erősítik az egyediség, egyszerűség érzetét. Sőt a javításoknak van egyfajta elevenségük, élőszerűségük. Rajtuk keresztül a hiba és a hibázás lehetősége, az emberi pontatlanság is megmutatkozik, ami a nyomtatott kötet(ek)ből szintén kizárásra kerül az uniformizált, hiba nélküli nyomtatás révén.

Fontos megjegyezni, hogy bár az *Egyetlen* teljes mértékben önálló kötetként képes működni, azonban főként a *Töredék* későbbi érdemei miatt nehéz nem kötetvariánsként értékelni, az összehasonlítások pedig elkerülhetetlenek. Kérdés persze, hogy a feltételezett olvasót mi

9 TANDORI, *Egyetlen*, 30.

10 PILINSZKY János, *A semmi napja mielőtt...* Tandori Dezső rajzai Pilinszky János verseihez, Kortárs, Budapest, 2008.

érdekli jobban, mely szempont számára a relevánsabb: az 1968-as kiadás nyomait felkutatni, egy kibontakozási ív pontjaként, állapotként tekinteni rá; esetleg, hogy képes-e a befogadó leválasztani irodalomtörténeti kontextusáról, és önállóan, önmagában szemlélni, értelmezni azt. És persze az is problematizálandó, hogy miért érdekes összességében ez a megjelenés, szolgál-e újdonsággal: megláthatunk-e bármi mást, bármi újat Tandoriból.

A kötetről összességében elmondható, hogy a legtöbb vers beke-reült a Tandori pályáját ténylegesen elindító *Töredékbe*, adott azonban néhány szöveg, amelyet az 1968-as kiadás nem tartalmaz. (És ugyan-így, a végleges megjelenés más írásokkal egészült ki; beleértve a *Vissza az égbe* drámai monológot.) Az összehasonlításban a sok apróbb, szó-tagszintű változtatás, a különböző írásjelek gyakori cseréje mellett arra is van példa, hogy egyes itt szereplő szövegek a *Töredékbe* új cím-mel ellátva kerültek be. (Az *Egy szerelem után*¹¹ a *Töredékben Egy betegnek* címmel jelent meg, a *Már nemsokára betakarhatod...*¹² az 1968-as kötetben *Szobor* cím alatt szerepel.) Több esetben előfordul, hogy az *Egyetlenben* még különálló szövegek együttese alkot aztán a *Töredékben* új egységet. Az *Eredendő*¹³ az 1968-as kötetben két má-sikkal verssel kiegészülve (*Ily élességből...*¹⁴ és *Ti szakadéokban folytatódók...*¹⁵) ugyanezen cím alatt alkot egybefüggő verset. A *Csak ők...*¹⁶ a nyomtatásban megjelent változatban betagozódik *A mutatóványok búcsúja*¹⁷ szövegébe, a *Nincsen hová légy...*¹⁸ pedig a *Kioltod*¹⁹ második sorpárjává lesz.

Csak egy példa az apróbb javítások jelentőségére: az *Hommage*-ban²⁰ (amely megőrizte kiemelt, kötetnyitó helyét) néhány szónyi eltérés van csupán a két szövegverzió között, amely differencia azonban képes máshogyan alakítani az értelmezést. „Mégis, e kardél-nyargalás két oldalán” és „Kardél-nyargalásod két oldalán” – a *mégis* szó elha-gyása megszüntet egyfajta kontrasztot, szembenállást, a személyrag

11 TANDORI, *Egyetlen*, 28.

12 *Uo.*, 4.

13 *Uo.*, 63.

14 *Uo.*, 15.

15 *Uo.*, 71.

16 *Uo.*, 22.

17 *Uo.*, 42.

18 *Uo.*, 23.

19 *Uo.*, 14.

20 *Uo.*, 1.

kitétele pedig a megszólítotthoz társítja a folyamatot/mozdulatot; ez az eredeti változat külső nézőpontja helyett közelíti azt.

A legnagyobb figyelmet feltehetőleg (és joggal) azok a versek kapják majd a recepcióban, amelyek eleddig kötetben nem voltak olvashatóak; érdemes ezekre röviden kitérni. Az első példa, amely nem szerepel a *Töredék*ben megjelentek között, a *Kéz a kövön*.²¹ A vers a kő-metafora halmozásával, ismétlésével operál, s a *Töredék* Tandori-hangjától szokatlanabb (de nem példa nélküli, főként a hasonló időszakban keletkezett versek esetében) intimitást, bensőséget mutat. A kő metaforája az emberi érintésnek feleltethető meg: az emberi testek (kezek) hőjével szemben áll a kő ridegsége és mozdulatlansága, amely az érintés révén a meleg emberi kezet is lehűti, sőt ugyancsak kővé változtatja. Ugyanakkor az is elmondható, hogy ebben a szövegben is fellelhető egyfajta oszcillálás, amely a *Töredékre* olyannyira jellemző: meleg és hideg, mozgás és mozdulatlanság közötti oda-vissza játék.

A sorban következő, az 1965-ös keltezésű *A fejelők*²² a *Töredékből* kiemelkedő nyelvi formákhoz, kérdésekhez áll közelebb („A két-fejvágta léghiány / nyomban betelt”). Szembetűnő a szöveg játékossága, humora, az, ahogyan egy mindennapi helyzetet, játékot (ne feledjük, Tandori egyik kedves témája megannyi közül a sport és a játék) emel a tőle megszokott lét- (és nemlét)kérdések szintjére.

Az *Annak, ami fogy...*²³ és az *Alig van még...*²⁴ sorai a paradoxikus Tandori-dichotómiákat és szembenállásokat visszhangozzák („Annak [a helye], ami fogy belőlem”; „nem-mozdulás”; „már sok”, „még kevés”); a kimondhatóságot és elgondolhatóságot próbára tevő, látzólagosan egymást kizáró, a lehetőségesség határaiból, a lehetséges megkérdőjelezéséből feszültséget keltő fogalompárokkal operálnak.

A *Hogy fuldokolnak a zajok...*²⁵ a kötetben a későbbi versek közé sorolható 1964-es keltezésével – mind motívikájában, mind szerkesztésében erőteljesen idézi a *Harmadnapon* Pilinszkyjét (és egyúttal jelzi a két költészet szoros összekapcsolhatóságát). A *pórus* szóról („Ez volna, amit valaha / pórusaikon átszítáltak?”) nehéz nem a *Ravensbrücki passió*²⁶ soraira asszociálni („Félelmetesen maga van, /

21 Uo., 6.

22 Uo., 18.

23 Uo., 32.

24 Uo., 33.

25 TANDORI, *Egyetlen*, 38.

26 PILINSZKY János, *Harmadnapon* = Uő., *Összes versei*, Osiris, Budapest, 2006, 46.

a pórusait látni”), vagy akár a szintén a *Harmadnapon*ban olvasható *Egy arckép alá*²⁷ szövegére („Öreg vagyok, lerombolt arcomon / csupán a víz ijesztő pusztasága. / A szürkület gránitpora. Csupán / a pórusok brutális csipkefátyla!”).

Az 1959-es *Égetik a füvet*²⁸ szintén a korai versek közé tartozik, és talán a leginkább tradicionálisnak nevezhető versszöveg a kötetben, mind metaforikájában, mind metrikájában, mind pedig rímelésében. Az *Állsz előttem...*²⁹ ugyancsak a klasszikusabb, később modern poétikai jegyeket felmutató versek sorába illeszkedik (és hasonlóan a többi ilyen szöveghez, szintén 1959-es keletkezésű). A *Kő-térdeplő*³⁰ ellenben a legfrissebb szövegek közé sorolható (1965-ből), viszont tematikailag és motívikailag az ekkori Tandoritól talán némileg távoli, de nem teljesen idegen keresztény-vallásos képzetekkel operál (sem a bűn, sem pedig a bűnbocsánat fogalmai nem szerepelnek a *Töredékben*³¹).

Az is fontos szempont, hogy miként változott a versek helye az 1965-ös és 1968-as kötet szerkezetek viszonylatában. „Fix”, változatlan helyet tulajdonképpen csak az *Hommage* kapott kötetnyitó versként: a többi írás más vagy egészen más helyen szerepel a noteszben, mint a publikált változatban. A könyvben egyetlen cezúrát leszámítva nincsenek ciklusok sem: Tandori csupán a szövegfolyamot záró versek csoportját szerkesztette ciklusba *Az utolsó tizenkettő* néven.

A könyv első szakaszában többnyire olyan versek olvashatóak, amelyek a megszólító-megszólított dichotómiára, két ember közötti viszonyra építenek – aposztrofikus jellegükkel, deskriptívabb mondataikkal és mondatszerkezeteikkel, helyzetleírásaikkal a hagyományhoz, a későbbi modernség lírájához állnak közelebb. A fentebb említett példák mellett főként a *Kéz a kövön*, a *Már nemsokára betakarhatod...*, az *Elválók*³² és az *Egy szerelem után* sorolhatók ebbe a szövegcsoporthoz. E versek mindegyike 1959-re datált, tehát korai írások; a végleges kiadásban a korai, 1958–1960 közötti versek a második, *Kert* ciklusba rendeződtek. Az *Egyetlenben* felállított sorrendben nem válnak el ilyen élesen a korai, és a poétikailag eltérő jellegű, újító(bb) jegyeket

27 Uo., 56.

28 TANDORI, *Egyetlen*, 51.

29 Uo., 44.

30 Uo., 57.

31 Nem elhanyagolható ugyanakkor, hogy az *Egyetlenben* *Egyre kevesebbet...* cím alatt olvasható *Egyre...* megemlíti Isten nevét, amely aztán a *Töredékben* már kisbetűvel szerepel. „[E]gyetlen / érzékkel vett körül valami / isten?”

32 TANDORI, *Egyetlen*, 12.

mutató szövegek – legnagyobbbrészt keverednek, sokszor felváltva szerepelnek a kötetben.

Fontos szempont lehet, hogy a kötetet lezáró, kiemelt pozícióba helyezett tizenkét versből nyolc a *Koan bel canto* ciklusban kapott helyet az 1968-as kiadásban, tehát ott is (többségükben) egységet alkotnak. A ciklusba szervezés egyben rámutatás is: egyfelől, mint már említettem, ez az egyetlen cezúra, felosztási szándék a kötetben. Másfelől a ciklus jelentőségét tovább hangsúlyozza a fizikai megszakítás (új lapok nyitása, ahol AZ UTOLSÓ TIZENKETTŐ címnek szintén külön oldal jut), és az eltérő számozás (a folytatódó oldal-számok mellett Tandori a verscímekeket római számokkal is ellátta, egytől tizenkettőig). Ezek a megkülönböztető gesztusok arra engednek következtetni, hogy a tizenkét versnek kulcsszerepe van az *Egyetlen* értelmezésében és pozicionálásában, ezért érdemes rájuk néhány szóban kitérni a kötet értékelésében.

A versek nem egy időben keletkeztek, 1962-től 1965-ig datálódhatnak, így a csoportosítás okai nem időbeliek. Közösnek mondható bennük az, amit csaknem hatvan év távlatából a *Töredék* legfontosabb ismérveiként, legnagyobb poétikai eredményeiként tart számon a recepció (a nyelv és kimondhatóság határai/próbára tétele, a líra önfelszámolása felé tartó megszólalásmód, lét és nemlét határterülete mint a megszólalás kiindulópontja). Szinte valamennyi versben közös a határjelleg és a különböző határterületek, oda-vissza mozgás, paradoxitásra építő kettősség, a héraikleitoszi gondolkodás – ezen Tandori-alapfogalmak egy része már a kortárs recepcióban is felmerült. „Tandori eredetileg 1968-as első kötetének poétikai újdonságait már a korabeli, jelentős számú és zömében elismerő kritika is első-sorban a fogalmiságban látta, felismerve, hogy a gondolatiság nagyrészt a megszerkesztett egész lehetetlenségének, azaz a töredékesség, a befejezetlenség szükségszerűségének belátására irányul, legyen ez az egész egy mondat, egy mondat jelentése vagy akár egy élettörténet. A *Töredék*... ily módon alkalmat adott a személyiség bezárulásának, a rejtélyességnek és a paradoxitásnak a kiemelésére, illetve a létfilozófiai, gondolati mező újdonságainak feltérképezésére.”³³ Mindennek a problematizálhatóságára, a kimondhatóság nyelv felőli megközelítésének (potenciális) túlhangsúlyozottságára maga Tandori világít rá

33 BEDECS László, *Hang, némaság, hang. A Töredék Hamletnek = Uő., Beszélni nehéz. Tanulmányok Tandori Dezső költészetéről*, Kijárat, Budapest, 2006, 39.

a *Töredék* második kiadásához írt előszavában: „Nálam mindig arról volt szó, hogyan lehet létezni, mikor igazából nem lehet. Nem a nyelv, hanem a meglét lehetőségei kerültek kérdőjelek közé nálam.”³⁴

A kisebb-nagyobb differenciák, a hagyomány erőteljesebben érzékelhető hatása mellett és ellenére általánosságban elmondható tehát, hogy e korábbi kötetváltozatot is alapvetően ugyanazok a filozófiai-episztemológiai kérdések és dilemmák mozgatják, amelyekhez a végül a *Töredék*ben letisztított, lecsiszolt nyelvi formák és újragondolt kötet szerkezet társul. A legtöbb vers, amely aztán ténylegesen bekerült az 1968-as pályaindító kötetbe, vagy változatlan formában, vagy a már említett módon számos, kisebb változtatással (tagolás, írásjelek helye) nyerte el ottani formáját. Találunk azonban a kötetben olyan gesztusokat, fogásokat, amelyek felvetik az ez idáig kanonizált nézőpontok, kritikai szempontok, értelmezési utak újrapozicionálását, motiválják a kötet (akár mindkét változat) újraolvasását.

Fontos szempont, hogy a *Töredék*ben olyannyira jelentős, a teljes kötet (egyik) interpretációs alapját adó Hamlet-keretezés itt hiányzik: a *Töredék Hamletnek* mint címadás (bár a kötet tartalmazza az azonos című verset³⁵), valamint az 1968-as kötet záróverse, a *H. királyfi mostohaapja előtt*.³⁶ A végleges címadás egy klasszicizáló, az irodalmi és európai-világirodalmi hagyományba a kötetet erőteljesen beláncoló gesztus, amely tehát visszamenőlegesen kettős érvénnyel is meghatározza a kötet egészének értelmezését. Ezzel szemben az *Egyetlen* cím, amennyire határozott, annyira enigmatikus, nehezen megfogható, és sokkal inkább a nyugati felfogástól távoli zen gondolkodáshoz áll közelebb. Ez a keretezés és létjogosultsága is problematizálódik azáltal, hogy a *Töredék Hamletnek* nem az eredetileg tervezett cím, hanem egy újbóli külső beavatkozás következménye.³⁷ Domokos Mátyás interjúkötetében Tandori a címadással kapcsolatosan így

34 TANDORI Dezső, *Töredék Hamletnek*, Budapest, Fekete Sas Kiadó, 1999, 12. Kérdés persze, hogy Tandori önkomentárjainak és a kritikával folytatott, gyakran elmarasztaló párbeszédének milyen és mekkora jelentőséget tulajdonít az olvasó.

35 TANDORI, *Egyetlen*, 54.

36 TANDORI, *Töredék...*, 119.

37 Nemcsak ebben az esetben borul fel vagy legalábbis inog meg a címadáson keresztüli, az irodalmi tradícióhoz fűződő viszony vagy annak természete; tudható, hogy az *Egy talált tárgy megtisztítása* sem ezt a címet kapta volna Tandori szándékai szerint – az eredeti cím *Arthur Rimbaud a sivatagban forgat*. Ez különösen jelentős annak fényében, hogy a Tandori-recepciót máig az első két kötet és az azok poétikájából levonható következtetések, interpretációs irányok uralkadják; az életmű többi, nem feltétlenül kevésbé jelentős része pedig jóval kiaknázatlanabb.

fogalmaz: „A kötetnek nem ez lett volna a címe. Nem olyan régen elhangzott egy gondolatébresztő megállapítás szerény munkásságommal kapcsolatban; az, hogy vizsgálni kellene, miért *egyetlen* például? Gyenge érvként azt mondhatnám, hogy az élet is egyetlen, hogy ebben nem értünk egyet, pedig az is egyetlen, ha valaki elfogadja önmagánál ezt; [...] a bon mot-m, a viccem az lett volna erre, hogy »*egyetlen*« lett VÓN’ a kötet címe: *Egyetlen*. És erre a kiadó akkori igazgatója azt mondta: – Ne! – Adjuk össze a két szót: »*egyetlen*« és »*ne*« = »*egyetlen*«. Ez volt tehát a *Töredék Hamletnek* és jómagam pályájának indulása.”³⁸

A hamleti meghatározottság hiánya esetlegesen tompíthatja a *lenni/nem lenni* dichotómia központi szerepét, és ezáltal nagyobb teret engedhet más olvasati lehetőségeknek amellet, hogy nem köti oly erőteljesen a kötetet a nyugat-európai kánonhoz. Hasonlóképpen, a *töredék* mint fogalmi, esztétikai és műfaji kategória interpretációs mezejének elsőbbsége is gyengülhet a végleges címadás nélkül. Így a *töredék* kevésbé érvényesül a teljes szövegegységet alapvetően meghatározó fogalmi keretként.

A *Reincarnatus*³⁹ kötetzáró szöveggé emelésével a lét-nemlét határmezsgyéjéről és annak elbeszélhetetlenségéről mintha máshová kerülne a súlypont; a lehetetlen, elbeszélhetetlen köztes állapotban oszcillálás helyett a körforgásosság kap hangsúlyt. A nemlétben már benne foglaltatik a lét következő stádiuma: a *kövületeddé elevenedő* a halálból (megkövülés) az újbóli létbe (elevenedés) tart.⁴⁰ Ez az elgondolás illeszkedik a *Töredék*ben különösen, és a Tandori számára egyébként is oly fontos buddhizmus, közelebről a zen buddhizmus tanításaihoz. A Hamlet-hatás felerősítése és a zen szerepének gyengítése a végleges, nyomtatásban megjelent változatban a fentebb említett lehetséges irodalompolitikai tényezőkkel is magyarázható. Így ez a(z) egyébként Tandori írásművészetét mindig meghatározó) határterület kevésbé lép fel fenyegető, elbizonytalanító erőként, talán inkább megnyugtató szükségszerűségként.

Az *Egyetlen* egy másfajta bemutatkozás, véleményem szerint a *Töredék* lényegével és robbanó erejével egyenértékű; ugyanakkor

38 DOMOKOS, I. m., 198. (Kiemelések az eredetiben.)

39 TANDORI, *Egyetlen*, 75.

40 Más szövegek is hasonló mozgás- és viszonyrendszerrel operálnak, például a *Minden hogy kitágult...* („Áthullok eszméletemen. Állandóan következem”), ám itt a reinkarnáció fogalmának pontos megnevezésével és címbe foglalásával deklarált a kapcsolódás a kelet-ázsiai szemléletmódhoz.

lehetővé teszi, hogy az alkotó eredeti szándéka szerint, korlátok és közbeavatkozás nélkül láthassuk színre lépését. Ahogyan Simon Márton kiadóként többször is hangsúlyozza kommentárjaiban, a kötet talán egy érdekes, újfajta felhívás lehet azok számára, akik ez idáig még nem léptek be a Tandori-útvesztőbe. Akik pedig már kísérletet tettek a bejárására, azok érthetik – nincsen *egyetlen* Tandori: ahány vers, rajz, kötet, veréb, ló és mackó van a sokak által beláthatatlannak nevezett szöveguniverzumban, annyi Tandorink van. És mi, olvasók, ezzel járunk a lehető legjobban.